

Πόλεμος και Αριστερά

του **Marcello Musto**

μετάφραση **Μαριτίνα Λάβδα**

1. Τα οικονομικά αίτια του πολέμου

Ενώ η επιστήμη της πολιτικής έχει διερευνήσει τα ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά, ακόμη και ψυχολογικά κίνητρα πίσω από την παρόρμηση για πόλεμο, η σοσιαλιστική θεωρία έχει κάνει μια από τις πιο συναρπαστικές συνεισφορές της, αναδεικνύοντας τη σχέση μεταξύ της ανάπτυξης του καπιταλισμού και της εξάπλωσης των πολέμων.

Στις συζητήσεις στο εσωτερικό της Πρώτης Διεθνούς (1864-1872), ο César de Paere, ένας από τους κύριους ηγέτες της, διατύπωσε αυτό που θα γινόταν η κλασική θέση του εργατικού κινήματος για το ζήτημα: ότι δηλαδή οι πόλεμοι είναι αναπόφευκτοι υπό το καθεστώς της καπιταλιστικής παραγωγής. Στη σύγχρονη κοινωνία, δεν προκαλούνται από τις φιλοδοξίες μοναρχών ή άλλων ατόμων, αλλά από το κυρίαρχο κοινωνικο-οικονομικό μοντέλο.¹ Το σοσιαλιστικό κίνημα έδειξε επίσης ποια τμήματα του πληθυσμού πλήττονται περισσότερο από τις τρομερές συνέπειες του πολέμου. Στο συνέδριο της Διεθνούς που πραγματοποιήθηκε το 1868, οι αντιπρόσωποι υιοθέτησαν μια πρόταση που καλούσε τους εργάτες να επιδιώξουν «την οριστική κατάργηση κάθε πολέμου»,² καθώς ήταν αυτοί που θα πλήρωναν – οικονομικά ή με το ίδιο τους το αίμα, είτε ανήκαν στους νικητές είτε στους ηττημένους – τις αποφάσεις των κυρίαρχων τάξεων και των κυβερνήσεων που τις εκπροσωπούσαν. Το μάθημα στο επίπεδο του πολιτισμού για το εργατικό κίνημα προέκυψε από την πεποίθηση ότι κάθε πόλεμος πρέπει να θεωρείται «εμφύλιος πόλεμος»,³ μια άγρια σύγκρουση μεταξύ των εργαζομένων που τους στερούσε

¹ Σύγκρισε De Paere, 2014-a, 2014-b.

² Βλ. Freymond (ed.), 1962: 402, και Marx 2014: 92: «οι κοινωνικοί μας θεσμοί καθώς και ο συγκεντρωτισμός της πολιτικής εξουσίας αποτελούν μόνιμη αιτία πολέμου, η οποία μπορεί να εξαλειφθεί μόνο με μια εκ βάθρων κοινωνική μεταρρύθμιση». Ένα προηγούμενο κείμενο που παρουσιάστηκε από τη Διεθνή Ένωση Εργαζομένων στο Συνέδριο Ειρήνης στη Γενεύη, το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1867, ανέφερε ότι «για να δοθεί ένα τέλος στον πόλεμο, δεν αρκεί να καταργηθούν οι στρατοί, αλλά είναι επιπλέον απαραίτητο να αλλάξει η κοινωνική οργάνωση προς την κατεύθυνση μιας ολοένα και πιο δίκαιης κατανομής της παραγωγής», ό.π.: 234.

³ Freymond (ed.), 1962: 403. Σύγκρισε Musto, 2014: 49.

τα απαραίτητα μέσα για την επιβίωσή τους. Έπρεπε να δράσουν αποφασιστικά ενάντια σε οποιονδήποτε πόλεμο, αντιστεκόμενοι στην επιστράτευση και προχωρώντας σε απεργιακές κινητοποιήσεις. Ο διεθνισμός έγινε έτσι ένα βασικό σημείο της μελλοντικής κοινωνίας, η οποία, με το τέλος του καπιταλισμού και της αντιπαλότητας μεταξύ των αστικών κρατών στην παγκόσμια αγορά, θα είχε εξαλείψει τις κύριες υποκείμενες αιτίες του πολέμου.

Μεταξύ των προδρόμων του σοσιαλισμού, ο Κλοντ Ανρί ντε Σαιν Σιμόν είχε λάβει αποφασιστική θέση τόσο κατά του πολέμου όσο και κατά των κοινωνικών συγκρούσεων, θεωρώντας και τα δύο εμπόδια για τη θεμελιώδη πρόοδο της βιομηχανικής παραγωγής. Ο Καρλ Μαρξ δεν ανέπτυξε σε κανένα από τα γραπτά του τις απόψεις του για τον πόλεμο – που παρέμειναν αποσπασματικές και ενίοτε αντιφατικές –, ούτε διατύπωσε κατευθυντήριες γραμμές για τη σωστή στάση που πρέπει να τηρείται απέναντί του. Όταν επέλεγε ανάμεσα σε αντίπαλα στρατόπεδα, η μόνη του σταθερά ήταν η αντίθεσή του στην τσαρική Ρωσία, την οποία θεωρούσε ως το προκεχωρημένο φυλάκιο της αντεπανάστασης και ένα από τα κύρια εμπόδια για τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης. Στο *Κεφάλαιο* (1867) υποστήριξε ότι η βία ήταν μια οικονομική δύναμη, «η μαμή κάθε παλιάς κοινωνίας που κυοφορεί μια νέα». ⁴ Όμως δεν θεωρούσε τον πόλεμο ως μια κρίσιμη συντόμευση για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας και ένας σημαντικός στόχος της πολιτικής του δραστηριότητας ήταν να δεσμεύσει τους εργάτες στην αρχή της διεθνούς αλληλεγγύης. Όπως υποστήριξε και ο Φρίντριχ Ένγκελς, θα έπρεπε να δράσουν αποφασιστικά στις επιμέρους χώρες ενάντια στην άμβλυνση της ταξικής πάλης που απειλούσε να επιφέρει η προπαγανδιστική επινόηση ενός εξωτερικού εχθρού σε κάθε ξέσπασμα πολέμου. Σε διάφορες επιστολές προς τους ηγέτες του εργατικού κινήματος, ο Ένγκελς τόνισε την ιδεολογική δύναμη της παγίδας του πατριωτισμού και την καθυστέρηση στην προλεταριακή επανάσταση που προκύπτει από τα κύματα σοβινισμού. Επιπλέον, στο *Anti-Dühring* (1878), μετά από μια ανάλυση των επιπτώσεων των ολοένα και πιο θανατηφόρων όπλων, δήλωνε ότι το καθήκον του σοσιαλισμού ήταν «να ανατινάξει τον милитарισμό και όλους τους μόνιμους στρατούς». ⁵

Ο πόλεμος ήταν ένα τόσο σημαντικό ζήτημα για τον Ένγκελς που του αφιέρωσε ένα από τα τελευταία του κείμενα. Στο «Μπορεί η Ευρώπη να αφοπλιστεί;» (1893), σημείωσε ότι τα προηγούμενα είκοσι πέντε χρόνια κάθε μεγάλη δύναμη είχε προσπαθήσει να ξεπεράσει τους αντιπάλους της στρατιωτικά και από άποψη πολεμικών προετοιμασιών. Αυτό αφορούσε πρωτοφανή επίπεδα παραγωγής όπλων και έφερνε τη Γηραιά Ήπειρο πιο κοντά σε «έναν πόλεμο καταστροφής που ο κόσμος δεν έχει ξαναδεί». ⁶ Σύμφωνα με τον συγγραφέα του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος* (1848), «το σύστημα

⁴ Marx, 1996: 739.

⁵ Engels, 1987: 158.

⁶ Engels, 1990: 372.

των μόνιμων στρατών έχει φτάσει σε τέτοια άκρα σε όλη την Ευρώπη, ώστε αναπόφευκτα, είτε θα επιφέρει οικονομική καταστροφή στους λαούς λόγω του στρατιωτικού βάρους, είτε θα εκφυλιστεί σε έναν γενικό πόλεμο εξόντωσης». Στην ανάλυσή του, ο Ένγκελς δεν ξέχασε να τονίσει ότι οι μόνιμοι στρατοί διατηρούνταν εξίσου τόσο, κυρίως, για εσωτερικούς πολιτικούς, όσο και για εξωτερικούς στρατιωτικούς σκοπούς. Σκοπός τους ήταν «να παρέχουν προστασία όχι τόσο κατά του εξωτερικού εχθρού όσο κατά του εσωτερικού», ενισχύοντας τις δυνάμεις που προορίζονται να καταστέλλουν το προλεταριάτο και τους εργατικούς αγώνες. Καθώς τα λαϊκά στρώματα πλήρωναν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον το κόστος του πολέμου, μέσω των φόρων και της παροχής στρατευμάτων στο κράτος, το εργατικό κίνημα θα έπρεπε να αγωνιστεί για «τη σταδιακή μείωση της διάρκειας της [στρατιωτικής] θητείας με διεθνή συνθήκη» και για τον αφοπλισμό ως τη μόνη αποτελεσματική «εγγύηση της ειρήνης».⁷

2. Δοκιμές και κατάρρευση

Δεν πέρασε πολύς καιρός μέχρι να μετατραπεί μια θεωρητική συζήτηση σε καιρό ειρήνης στο σημαντικότερο πολιτικό ζήτημα της εποχής, όταν το εργατικό κίνημα έπρεπε να αντιμετωπίσει πραγματικές καταστάσεις, στις οποίες οι εκπρόσωποί του αρχικά αντιτάχθηκαν σε κάθε υποστήριξη στον πόλεμο. Στη γαλλοπρωσική σύγκρουση του 1870 (που προηγήθηκε της Παρισινής Κομμούνας), οι σοσιαλδημοκράτες βουλευτές Wilhelm Liebknecht και August Bebel καταδίκασαν τους προσαρτητικούς στόχους της Γερμανίας του Μπίσμαρκ και ψήφισαν κατά των πολεμικών πιστώσεων. Η απόφασή τους να «απορρίψουν το νομοσχέδιο για πρόσθετη χρηματοδότηση για τη συνέχιση του πολέμου»⁸ τους κόστισε ποινή φυλάκισης δύο ετών για εσχάτη προδοσία, αλλά συνέβαλε στο να δείξουν στην εργατική τάξη έναν εναλλακτικό τρόπο να αξιοποιήσει την κρίση.

Καθώς οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις συνέχιζαν την ιμπεριαλιστική τους επέκταση, η διαμάχη για τον πόλεμο αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα στις συζητήσεις της Δεύτερης Διεθνούς (1889-1916). Ένα ψήφισμα που υιοθετήθηκε στο ιδρυτικό της συνέδριο είχε κατοχυρώσει την ειρήνη ως «την απαραίτητη προϋπόθεση κάθε χειραφέτησης των εργατών».⁹ Η υποτιθέμενη ειρηνευτική πολιτική της αστικής τάξης χλευάστηκε και χαρακτηρίστηκε ως πολιτική «ένοπλης ειρήνης» και, το 1895, ο Jean Jaurès, ο ηγέτης του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (SFIO), εκφώνησε μια ομιλία στο κοινοβούλιο στην οποία συνόψισε περίφημα τις ανησυχίες της Αριστεράς: «Η βίαιη και χασομική κοινωνία σας εξακολουθεί, ακόμη και όταν επιθυμεί την

⁷ Όπ.π.: 371.

⁸ Σε Pelz (ed.), 2016: 50.

⁹ Σε Dominick, 1982: 343.

ειρήνη, ακόμη και όταν βρίσκεται σε κατάσταση φαινομενικής ηρεμίας, να φέρει τον πόλεμο μέσα της, ακριβώς όπως ένα αδρανές σύννεφο φέρει την καταιγίδα».¹⁰

Καθώς η *Weltpolitik* – η επιθετική πολιτική της αυτοκρατορικής Γερμανίας για την επέκταση της ισχύος της στη διεθνή σκηνή – άλλαξε το γεωπολιτικό σκηνικό, οι αντιμιλιταριστικές αρχές ρίζωσαν βαθύτερα στο εργατικό κίνημα και επηρέασαν τις συζητήσεις για τις ένοπλες συγκρούσεις. Ο πόλεμος δεν εθεωρείτο πλέον μόνο ως άνοιγμα επαναστατικών ευκαιριών και επιτάχυνση της κατάρρευσης του συστήματος (μια ιδέα στην Αριστερά που ανάγεται στο «καμία επανάσταση χωρίς επανάσταση» του Μαξιμιλιανού Ροβεσπιέρου). Θεωρείτο πλέον ως κίνδυνος λόγω των οδυνηρών συνεπειών του για το προλεταριάτο, με τη μορφή της πείνας, της εξαθλίωσης και της ανεργίας. Αποτέλουσε έτσι μια σοβαρή απειλή για τις προοδευτικές δυνάμεις και, όπως έγραψε ο Karl Kautsky στο *Η κοινωνική επανάσταση* (1902), σε περίπτωση πολέμου αυτές θα ήταν «βαριά φορτωμένες με καθήκοντα που δεν τους είναι απαραίτητα»¹¹ και τα οποία θα έκαναν την τελική νίκη πιο μακρινή αντί να τη φέρουν πιο κοντά.

Το ψήφισμα «Για τον μιλιταρισμό και τις διεθνείς συγκρούσεις», που υιοθετήθηκε από τη Δεύτερη Διεθνή στο συνέδριο της Στουτγάρδης το 1907, ανακεφαλαιώνει όλα τα βασικά σημεία που είχαν γίνει κοινή κληρονομιά του εργατικού κινήματος. Μεταξύ αυτών ήταν: η καταψήφιση των προϋπολογισμών που αύξαναν τις στρατιωτικές δαπάνες, η αντιπάθεια προς τους μόνιμους στρατούς και η προτίμηση σε ένα σύστημα λαϊκών πολιτοφυλακών, καθώς και η υποστήριξη του σχεδίου για τη δημιουργία διαιτητικών δικαστηρίων για την ειρηνική επίλυση των διεθνών συγκρούσεων. Αποκλείστηκε η προσφυγή σε γενικές απεργίες κατά κάθε είδους πολέμων, όπως πρότεινε ο Gustave Hervé, καθώς η πλειοψηφία των παρόντων έκρινε ότι κάτι τέτοιο ήταν πολύ ριζοσπαστικό και πολύ μανιχαϊστικό. Το ψήφισμα έκλεισε με μια τροπολογία που συντάχθηκε από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, τον Βλαντιμίρ Λένιν και τον Γιούλι Μάρτοφ, η οποία ανέφερε ότι «σε περίπτωση που ξεσπάσει πόλεμος [...], είναι καθήκον [των σοσιαλιστών] να παρέμβουν υπέρ του γρήγορου τερματισμού του, και με όλες τους τις δυνάμεις να χρησιμοποιήσουν την οικονομική και πολιτική κρίση που δημιουργείται από τον πόλεμο, για να ξεσηκώσουν τις μάζες και έτσι να επιταχύνουν την πτώση της καπιταλιστικής ταξικής κυριαρχίας».¹² Καθώς αυτό το ψήφισμα δεν υποχρέωνε το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) να προβεί σε αλλαγή πολιτικής γραμμής, οι εκπρόσωποί του ψήφισαν επίσης υπέρ. Το κείμενο, όπως τροποποιήθηκε, ήταν το τελευταίο έγγραφο για τον πόλεμο που εξασφάλισε την ομόφωνη υποστήριξη της Δεύτερης Διεθνούς.

¹⁰ Jaurès, 1982: 32.

¹¹ Kautsky, 1903: 77.

¹² Lenin, 1972: 80.

Ο εντονότερος ανταγωνισμός μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών στην παγκόσμια αγορά, σε συνδυασμό με το ξέσπασμα μιας σειράς διεθνών συγκρούσεων, έκανε τη γενική εικόνα ακόμη πιο ανησυχητική. Η δημοσίευση του βιβλίου του Jaures *Ο νέος στρατός* (1911) ενθάρρυνε τη συζήτηση για ένα άλλο κεντρικό θέμα της περιόδου: τη διάκριση μεταξύ επιθετικών και αμυντικών πολέμων και τη στάση που έπρεπε να τηρείται απέναντι στους τελευταίους, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων όπου απειλούνταν η ανεξαρτησία μιας χώρας. Για τον Jaures, η μόνη αποστολή του στρατού θα έπρεπε να είναι η υπεράσπιση του έθνους έναντι οποιασδήποτε εχθρικής επίθεσης ή οποιουδήποτε επιτιθέμενου που δεν αποδέχεται την επίλυση της διαφοράς μέσω διαμεσολάβησης. Όλες οι στρατιωτικές ενέργειες που ενέπιπταν σε αυτή την κατηγορία θα έπρεπε να θεωρούνται νόμιμες. Η διορατική κριτική της Λούξεμπουργκ σε αυτή τη θέση επεσήμανε ότι «ιστορικά φαινόμενα όπως οι σύγχρονοι πόλεμοι δεν μπορούν να μετρηθούν με το κριτήριο της “δικαιοσύνης” ή μέσω ενός χάρτινου σχήματος άμυνας και επίθεσης».¹³ Κατά την άποψή της, έπρεπε να ληφθεί υπόψη η δυσκολία να διαπιστωθεί αν ένας πόλεμος ήταν πραγματικά επιθετικός ή αμυντικός, ή αν το κράτος που τον ξεκίνησε είχε αποφασίσει σκόπιμα να επιτεθεί ή είχε αναγκαστεί να το κάνει λόγω των στρατηγημάτων που υιοθέτησε η χώρα που του εναντιώθηκε. Ως εκ τούτου, θεώρησε ότι η διάκριση αυτή θα πρέπει να απορριφθεί και επέκρινε περαιτέρω την ιδέα του Jaures για το «ένοπλο έθνος», με το σκεπτικό ότι τελικά έτεινε να τροφοδοτεί την αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας.

Όσο περνούσαν τα χρόνια, η Δεύτερη Διεθνής δεσμευόταν όλο και λιγότερο σε μια πολιτική δράσης υπέρ της ειρήνης. Η αντίθεσή της στον επανεξοπλισμό και τις πολεμικές προετοιμασίες ήταν πολύ ισχνή, και μια όλο και πιο μετριοπαθής και λεγκαλιστική πτέρυγα του SPD αντάλλαξε την υποστήριξή της στις στρατιωτικές πιστώσεις – και στη συνέχεια ακόμη και στην αποικιακή επέκταση – με αντάλλαγμα την παραχώρηση περισσότερων πολιτικών ελευθεριών στη Γερμανία. Σημαντικοί ηγέτες και επιφανείς θεωρητικοί, όπως ο Gustav Noske, ο Henry Hyndman και ο Antonio Labriola, ήταν από τους πρώτους που κατέληξαν σε αυτές τις θέσεις. Στη συνέχεια, η πλειοψηφία των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, των Γάλλων Σοσιαλιστών, των ηγετών του βρετανικού Εργατικού Κόμματος και άλλων Ευρωπαίων μεταρρυθμιστών κατέληξε να υποστηρίξει τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918). Αυτή η πορεία είχε καταστροφικές συνέπειες. Με βάση την άποψη ότι τα «οφέλη της προόδου» δεν πρέπει να μονοπωλούνται από τους καπιταλιστές, το εργατικό κίνημα κατέληξε να συμμαρτυρεί τους επεκτατικούς στόχους των κυρίαρχων τάξεων και κατακλύστηκε από την εθνικιστική ιδεολογία. Η Δεύτερη Διεθνής αποδείχθηκε εντελώς ανίκανη απέναντι στον πόλεμο, αποτυγχάνοντας σε έναν από τους κύριους στόχους της: τη διατήρηση της ειρήνης.

Ο Λένιν και άλλοι σύνεδροι στη διάσκεψη του Τσίμερβαλντ (1915) – συμπε-

¹³ Luxemburg, 1911.

ριλαμβανομένου του Λεβ Τρότσκι, ο οποίος συνέταξε το τελικό μανιφέστο – προέβλεψαν ότι «για δεκαετίες οι πολεμικές δαπάνες θα απορροφούν τις καλύτερες ενέργειες των λαών, υπονομεύοντας τις κοινωνικές βελτιώσεις και εμποδίζοντας κάθε πρόοδο». Στα μάτια τους ο πόλεμος αποκάλυπτε τη «γυμνή μορφή του σύγχρονου καπιταλισμού, ο οποίος έχει γίνει ασυμβίβαστος, όχι μόνο με τα συμφέροντα των εργαζόμενων μαζών [...] αλλά ακόμη και με τις πρωταρχικές συνθήκες της ανθρώπινης κοινοτικής ύπαρξης».¹⁴ Η προειδοποίηση εισακούστηκε μόνο από μια μειοψηφία του εργατικού κινήματος, όπως και το κάλεσμα προς όλους τους Ευρωπαίους εργάτες στη διάσκεψη του Κίενταλ (1916): «Οι κυβερνήσεις σας και οι εφημερίδες τους σας λένε ότι ο πόλεμος πρέπει να συνεχιστεί για να σκοτωθεί ο милитаризμός. Σας εξαπατούν! Ο πόλεμος δεν έχει σκοτώσει ποτέ τον πόλεμο. Πράγματι, πυροδοτεί συναίσθημα και επιθυμίες για εκδίκηση. Με αυτόν τον τρόπο, μαρκάρωντάς σας για θυσία, σας κλείνουν σε έναν κολασμένο κύκλο». Τέλος, σε ρήξη με την προσέγγιση του Συνεδρίου της Στουτγάρδης, το οποίο είχε ζητήσει διεθνή διαιτητικά δικαστήρια, το τελικό έγγραφο στο Κίενταλ διακήρυξε ότι «οι αυταπάτες του αστικού ειρηνισμού»¹⁵ δεν θα διακόψουν το σπιράλ του πολέμου, αλλά θα βοηθήσουν στη διατήρηση του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Ο μόνος τρόπος να αποτραπουν μελλοντικές πολεμικές συγκρούσεις είναι οι λαϊκές μάζες να κατακτήσουν την πολιτική εξουσία και να ανατρέψουν την καπιταλιστική ιδιοκτησία.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Βλαντιμίρ Λένιν ήταν οι δύο πιο σθεναροί αντίπαλοι του πολέμου. Η Λούξεμπουργκ διεύρυνε τη θεωρητική κατανόηση της Αριστεράς και έδειξε πως ο милитаризμός αποτελούσε βασικό σπόνδυλο του κράτους. Επιδεικνύοντας μια πεποίθηση και αποτελεσματικότητα που λίγοι άλλοι κομμουνιστές ηγέτες είχαν όμοιές τους, υποστήριξε ότι το σύνθημα «Πόλεμος στον πόλεμο!» έπρεπε να γίνει «ο ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής της εργατικής τάξης». Όπως έγραψε στην *Κρίση της Σοσιαλδημοκρατίας* (1916), γνωστή και ως *Φυλλάδιο Γιούνιους*, η Δεύτερη Διεθνής είχε καταρρεύσει επειδή απέτυχε «να προωθήσει μια κοινή τακτική και δράση του προλεταριάτου σε όλες τις χώρες». Στο εξής, ο «κύριος στόχος» του προλεταριάτου θα έπρεπε επομένως να είναι «η καταπολέμηση του ιμπεριαλισμού και η αποτροπή των πολέμων, τόσο στην ειρήνη όσο και στον πόλεμο».¹⁶

Η μεγάλη συνεισφορά του Λένιν στο *Σοσιαλισμός και πόλεμος* (1915) και σε πολλά άλλα κείμενά του κατά τη διάρκεια του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν ότι προσδιόρισε δύο θεμελιώδη ζητήματα. Το πρώτο αφορούσε την «ιστορική παραχάραξη» κάθε φορά που η αστική τάξη προσπαθούσε να αποδώσει μια «προοδευτική αίσθηση εθνικής απελευθέρωσης» σε πολέμους που στην

¹⁴ Trotsky, 1914.

¹⁵ Lenin, 1977: 371.

¹⁶ Luxemburg, 1915.

πραγματικότητα ήταν πόλεμοι «ληλασίας»,¹⁷ οι οποίοι διεξάγονταν με μοναδικό στόχο να αποφασίσουν ποιοι εμπόλεμοι θα καταπίεζαν αυτή τη φορά τους περισσότερους ξένους λαούς και θα αύξαναν τις ανισότητες του καπιταλισμού. Το δεύτερο ήταν η συγκάλυψη των αντιφάσεων από τους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές – ή «σοσιαλ-σοβινιστές»,¹⁸ όπως τους αποκαλούσε – οι οποίοι τελικά υιοθετούσαν τις δικαιολογίες υπέρ του πολέμου, παρά το γεγονός ότι τον είχαν ορίσει ως «εγκληματική» δραστηριότητα στα ψηφίσματα που υιοθετούσε η Δεύτερη Διεθνής. Πίσω από τον ισχυρισμό τους ότι «υπερασπίζονται την πατρίδα» κρυβόταν το δικαίωμα που είχαν δώσει στον εαυτό τους ορισμένες μεγάλες δυνάμεις να «ληλατούν τις αποικίες και να καταπιέζουν τους ξένους λαούς». Ο πόλεμος δεν γινόταν για να διασφαλιστεί «η ύπαρξη των εθνών» αλλά «για να υπερασπιστούν τα προνόμια, την κυριαρχία, τη λεηλασία και τη βία» των διαφόρων «ιμπεριαλιστικών αστικών τάξεων».¹⁹ Οι σοσιαλιστές που είχαν συνθηκολογήσει με τον πατριωτισμό είχαν αντικαταστήσει την ταξική πάλη με τη διεκδίκηση «μπουκιών από τα κέρδη που αποκόμισε η εθνική τους αστική τάξη από τη λεηλασία άλλων χωρών». Κατά συνέπεια, ο Δένιν ήταν υπέρ των «αμυντικών πολέμων» – όχι, δηλαδή, της εθνικής άμυνας των ευρωπαϊκών χωρών αλλά Ζωρές, αλλά των «δικαιων πολέμων» των «καταπιεσμένων και υποταγμένων λαών» που είχαν «ληλατηθεί και στερηθεί τα δικαιώματά τους» από τις «μεγάλες δουλοκτητικές δυνάμεις».²⁰ Η πιο διάσημη θέση αυτής της μπροσουράς – ότι οι επαναστάτες θα πρέπει να επιδιώξουν να «μετατρέψουν τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο σε εμφύλιο»²¹ – υπονοούσε ότι όσοι πραγματικά ήθελαν μια «διαρκή δημοκρατική ειρήνη» έπρεπε να διεξάγουν «εμφύλιο πόλεμο εναντίον των κυβερνήσεων τους και της αστικής τάξης».²² Ο Δένιν ήταν πεπεισμένος γι' αυτό που η ιστορία θα αποδείκνυε αργότερα ότι ήταν ανακριβές: ότι ο ταξικός αγώνας που διεξάγεται με συνέπεια σε καιρό πολέμου θα δημιουργήσει «αναπόφευκτα» ένα επαναστατικό πνεύμα στις μάζες.

3. Γραμμές οριοθέτησης

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δημιούργησε διαιρέσεις όχι μόνο στη Δεύτερη Διεθνή αλλά και στο αναρχικό κίνημα. Σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε λίγο μετά το ξέσπασμα της σύγκρουσης, ο Κροπότκιν έγραψε ότι «το καθήκον

¹⁷ Lenin, 1971: 299-300.

¹⁸ Όπ.π.: 306.

¹⁹ Όπ.π.: 307.

²⁰ Όπ.π.: 314.

²¹ Όπ.π.: 315. Την περίοδο του γαλλο-πρωσικού πολέμου του 1870, ο Μιχαήλ Μπακούβιν είχε επίσης καλέσει τους εργάτες να μετατρέψουν τον πατριωτικό πόλεμο σε επαναστατικό πόλεμο. Βλ. Musto, 2014: 49.

²² Όπ.π.: 316.

κάθε ανθρώπου που έχει την ιδέα της ανθρώπινης προόδου είναι να συντρίψει τη γερμανική εισβολή στη Δυτική Ευρώπη». ²³ Αυτή η δήλωση, που θεωρήθηκε από πολλούς ως εγκατάλειψη των αρχών για τις οποίες είχε αγωνιστεί σε όλη του τη ζωή, ήταν μια προσπάθεια να ξεπεράσει το σύνθημα της «γενικής απεργίας κατά του πολέμου» – το οποίο είχε αγνοηθεί από τις εργατικές μάζες – και να αποφύγει τη γενική οπισθοδρόμηση της ευρωπαϊκής πολιτικής που θα προέκυπτε από μια γερμανική νίκη. Κατά την άποψη του Κροπότκιν, αν οι αντιμιλιταριστές παρέμεναν αδρανείς, θα βοηθούσαν έμμεσα τα κατακτητικά σχέδια των εισβολέων, και το εμπόδιο που θα προέκυπτε θα ήταν ακόμη πιο δύσκολο να ξεπεραστεί για όσους αγωνίζονταν για την κοινωνική επανάσταση.

Σε μια απάντησή του στον Κροπότκιν, ο Ιταλός αναρχικός Ενρίκο Μαλατέστα υποστήριξε ότι, αν και δεν ήταν ειρηνιστής και θεωρούσε νόμιμο να πάρει κανείς τα όπλα σε έναν απελευθερωτικό πόλεμο, ο παγκόσμιος πόλεμος δεν ήταν – όπως υποστήριζε η αστική προπαγάνδα – ένας αγώνας «για το γενικό καλό ενάντια στον κοινό εχθρό» της δημοκρατίας, αλλά ένα ακόμη παράδειγμα της υποταγής των εργατικών μαζών από την άρχουσα τάξη. Είχε επίγνωση ότι «μια γερμανική νίκη θα σήμαινε σίγουρα τον θρίαμβο του μιλιταρισμού, αλλά και ότι ένας θρίαμβος των Συμμάχων θα σήμαινε τη ρωσοβρετανική κυριαρχία στην Ευρώπη και την Ασία». ²⁴

Στο *Μανιφέστο των Δεκαέξι* (1916), ο Κροπότκιν υποστήριξε την ανάγκη «να αντισταθούμε σε έναν επιτιθέμενο που αντιπροσωπεύει την καταστροφή όλων των ελπίδων μας για απελευθέρωση». ²⁵ Η νίκη της Τριπλής Αντάντ κατά της Γερμανίας θα ήταν το μικρότερο κακό και θα υπονόμει λιγότερο τις υπάρχουσες ελευθερίες. Από την άλλη πλευρά, ο Μαλατέστα και οι συνυπογράφωντες το αντιπολεμικό μανιφέστο της Αναρχικής Διεθνούς (1915) δήλωσαν «Δεν είναι δυνατή η διάκριση μεταξύ επιθετικών και αμυντικών πολέμων». Επιπλέον, πρόσθεσαν ότι «Κανένας από τους εμπόλεμους δεν έχει δικαίωμα να διεκδικήσει τον πολιτισμό, όπως και κανένας από αυτούς δεν δικαιούται να επικαλείται τη νόμιμη αυτοάμυνα». ²⁶ Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, επέμεναν, ήταν ένα ακόμη επεισόδιο στη σύγκρουση μεταξύ των καπιταλιστών των διαφόρων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, η οποία διεξαγόταν σε βάρος της εργατικής τάξης. Ο Malatesta, η Emma Goldman, ο Ferdinand Nieuwenhuis και η μεγάλη πλειοψηφία του αναρχικού κινήματος ήταν πεπεισμένοι ότι θα ήταν ασυγχώρητο λάθος να υποστηρίξουν τις αστικές κυβερνήσεις. Αντ' αυτού, χωρίς «αν και αλλά», επέμειναν στο σύνθημα «κανένας άνθρωπος και ούτε μια δεκάρα για τον στρατό», απορρίπτοντας αποφασιστικά ακόμη και κάθε έμμεση υποστήριξη στην επιδίωξη του πολέμου.

²³ Kropotkin, 1914: 76–77.

²⁴ Malatesta, 1993: 230.

²⁵ Kropotkin et al., 1916.

²⁶ Malatesta et al, 1998: 388.

Η στάση απέναντι στον πόλεμο προκάλεσε συζητήσεις και στο φεμινιστικό κίνημα. Η ανάγκη να αντικαταστήσουν οι γυναίκες τους στρατευμένους άνδρες σε θέσεις εργασίας που αποτελούσαν επί μακρόν ανδρικό μονοπώλιο – για πολύ χαμηλότερο μισθό, σε συνθήκες υπερεκμετάλλευσης – ενθάρρυνε την εξάπλωση της σοβινιστικής ιδεολογίας σε ένα σημαντικό τμήμα του νεογέννητου κινήματος των σουφραζετών. Ορισμένες από τους ηγέτιδες του έφτασαν στο σημείο να αιτηθούν νόμους που θα επέτρεπαν τη στρατολόγηση γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις. Η αποκάλυψη των διπρόσωπων κυβερνήσεων – οι οποίες, επικαλούμενες ότι ο εχθρός βρίσκεται προ των πυλών, χρησιμοποίησαν τον πόλεμο για να ανατρέψουν θεμελιώδεις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις – ήταν ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα των κυριότερων γυναικών κομμουνιστριών ηγετών της εποχής. Η Clara Zetkin, η Alexandra Kollontai, η Sylvia Pankhurst και, φυσικά, η Rosa Luxemburg ήταν από τις πρώτες που εγκαινίασαν με διαύγεια και θάρρος τον δρόμο που θα έδειχνε στις επόμενες γενιές πως ο αγώνας κατά του милитарισμού ήταν απαραίτητος για τον αγώνα κατά της πατριαρχίας. Αργότερα, η απόρριψη του πολέμου έγινε διακριτό μέρος της Διεθνούς Ημέρας της Γυναίκας και η αντίθεση στους πολεμικούς προϋπολογισμούς στο ξέσπασμα κάθε νέας σύγκρουσης είχε εξέλθουσα θέση σε πολλές πλατφόρμες του διεθνούς φεμινιστικού κινήματος.

4. Ο σκοπός δεν αγιάζει τα μέσα και τα λάθος μέσα βλάπτουν τον σκοπό

Ο βαθύς διχασμός μεταξύ επαναστατών και ρεφορμιστών, που διευρύνθηκε σε στρατηγικό χάσμα μετά τη γέννηση της Σοβιετικής Ένωσης και την ανάπτυξη του ιδεολογικού δογματισμού στις δεκαετίες του 1920 και 1930, απέκλεισε οποιαδήποτε συμμαχία κατά του милитарισμού μεταξύ της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1919-1943) και των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Έχοντας υποστηρίξει τον πόλεμο, τα κόμματα που αποτελούσαν την Εργατική και Σοσιαλιστική Διεθνή (1923-1940) είχαν χάσει κάθε αξιοπιστία στα μάτια των κομμουνιστών. Η λενινιστική ιδέα της «μετατροπής του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο πόλεμο» εξακολουθούσε να ισχύει στη Μόσχα, όπου κορυφαίοι πολιτικοί και θεωρητικοί θεωρούσαν ότι ένα «νέο 1914» ήταν αναπόφευκτο. Και στις δύο πλευρές, λοιπόν, η συζήτηση ήταν περισσότερο για το τι θα γινόταν αν ξεσπούσε ένας νέος πόλεμος παρά για το πώς θα αποτρεπόταν η έναρξη ενός τέτοιου πολέμου. Τα συνθήματα και οι διακηρύξεις αρχών διέφεραν σημαντικά από αυτό που αναμενόταν να συμβεί και από αυτό που στη συνέχεια μετατράπηκε σε πολιτική δράση. Μεταξύ των επικριτικών φωνών στο κομμουνιστικό στρατόπεδο ήταν εκείνες του Νικολάι Μπουχάριν – υπέρμαχου του συνθήματος «αγώνας για την ειρήνη», ο οποίος ανήκε στους Ρώσους ηγέτες που ήταν περισσότερο πεπεισμένοι ότι ο αγώνας αυτός ήταν «ένα από τα βασικά ζητήματα του σύγχρονου κό-

μου» – και του Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, ο οποίος υποστήριζε ότι δεν ήταν όλες οι μεγάλες δυνάμεις εξίσου υπεύθυνες για την απειλή του πολέμου και ο οποίος τάχθηκε υπέρ μιας προσέγγισης με τα ρεφορμιστικά κόμματα για τη δημιουργία ενός ευρέος λαϊκού μετώπου εναντίον του πολέμου. Και οι δύο αυτές απόψεις έρχονταν σε αντίθεση με τη ρητορεία της σοβιετικής ορθοδοξίας, η οποία, μακριά από την επικαιροποίηση της θεωρητικής ανάλυσης, επαναλάμβανε ότι ο κίνδυνος πολέμου ήταν ενσωματωμένος εξίσου, και χωρίς διακρίσεις, σε όλες τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Οι απόψεις του Μάο Τσετούνγκ επί του θέματος ήταν εντελώς διαφορετικές. Επικεφαλής του απελευθερωτικού κινήματος κατά της ιαπωνικής εισβολής, έγραψε στο *Περί παρατεταμένου πολέμου* (1938) ότι οι «δίκαιοι πόλεμοι»²⁷ – στους οποίους οι κομμουνιστές θα έπρεπε να συμμετέχουν ενεργά – είναι «προικισμένοι με τεράστια δύναμη, η οποία μπορεί να μεταμορφώσει πολλά πράγματα ή να ανοίξει τον δρόμο για τη μεταμόρφωσή τους».²⁸ Η προτεινόμενη από τον Μάο στρατηγική, επομένως, ήταν «να αντιπαραταχθεί στον άδικο πόλεμο ο δίκαιος πόλεμος»,²⁹ και επιπλέον να «συνεχιστεί ο πόλεμος μέχρι ότου [επιτευχθεί] ο πολιτικός του στόχος». Τα επιχειρήματα για την «παντοδυναμία του επαναστατικού πολέμου» επανέρχονται στα *Προβλήματα πολέμου και στρατηγικής* (1938), όπου ο Μάο υποστηρίζει ότι «μόνο με τα όπλα μπορεί να μετασχηματιστεί ολόκληρος ο κόσμος»³⁰ και ότι «η κατάληψη της εξουσίας με ένοπλη δύναμη, η διευθέτηση του ζητήματος με πόλεμο, είναι το κεντρικό καθήκον και η υψηλότερη μορφή της επανάστασης».³¹

Στην Ευρώπη, η κλιμάκωση της βίας του ναζιστικού-φασιστικού μετώπου, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, και το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945) δημιούργησαν μια ακόμα πιο ειδική εξέλιξη από τον πόλεμο του 1914-18. Αφού τα στρατεύματα του Χίτλερ επιτέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση το 1941, ο Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος που έληξε με την ήττα του ναζισμού έγινε τόσο κεντρικό στοιχείο της ρωσικής εθνικής ενότητας, που επέζησε από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και διήρκεσε μέχρι τις μέρες μας.

Με τη μεταπολεμική διαίρεση του κόσμου σε δύο μπλοκ, ο Ιωσήφ Στάλιν δίδαξε ότι το κύριο καθήκον του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος ήταν να διαφυλάξει τη Σοβιετική Ένωση. Η δημιουργία μιας αποτρεπτικής ζώνης οκτώ χωρών στην Ανατολική Ευρώπη (επτά μετά την αποχώρηση της Γιουγκοσλαβίας) ήταν κεντρικός πυλώνας αυτής της πολιτικής. Την ίδια περίοδο, το Δόγμα Τρούμαν σηματοδότησε την έλευση ενός νέου τύπου πολέμου: του Ψυχρού Πολέμου. Με την υποστήριξή τους στις αντικομμουνιστικές δυνά-

²⁷ Mao Tse-Tung, 1966: 15.

²⁸ Όπ.π.: 26-27.

²⁹ Όπ.π.: 53.

³⁰ Mao Tse-Tung, 1965: 219.

³¹ Όπ.π.: 225.

μεις στην Ελλάδα, με το Σχέδιο Μάρσαλ (1948) και τη δημιουργία του ΝΑΤΟ (1949), οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής συνέβαλαν στο να αποφευχθεί η προέλαση των προοδευτικών δυνάμεων στη Δυτική Ευρώπη. Η Σοβιετική Ένωση απάντησε με το Σύμφωνο της Βαρσοβίας (1955). Αυτή η διαμόρφωση οδήγησε σε μια τεράστια κούρσα εξοπλισμών, η οποία, παρά τη νωπή ανάμνηση της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι, περιλάμβανε επίσης τη διάδοση των δοκιμών πυρηνικών βομβών.

Από το 1961, υπό την ηγεσία του Νικήτα Χρουστσόφ, η Σοβιετική Ένωση ξεκίνησε μια νέα πολιτική πορεία που έμεινε γνωστή ως «ειρηνική συνύπαρξη». Η στροφή αυτή, με έμφαση στη μη ανάμειξη και στον σεβασμό της εθνικής κυριαρχίας, καθώς και στην οικονομική συνεργασία με τις καπιταλιστικές χώρες, υποτίθεται ότι θα απέτρεπε τον κίνδυνο ενός τρίτου παγκόσμιου πολέμου (τον οποίο η κρίση των πυραύλων της Κούβας έδειξε ως πιθανότητα το 1962) και θα στήριζε το επιχείρημα ότι ο πόλεμος δεν ήταν αναπόφευκτος. Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια εποικοδομητικής συνεργασίας απευθυνόταν μόνο στις ΗΠΑ και όχι στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Το 1956, η Σοβιετική Ένωση είχε ήδη συντρίψει μια εξέγερση στην Ουγγαρία και τα κομμουνιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης δεν καταδίκασαν αλλά δικαιολόγησαν τη στρατιωτική επέμβαση στο όνομα της προστασίας του σοσιαλιστικού μπλοκ. Ο Palmiro Togliatti, για παράδειγμα, ο γραμματέας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, δήλωσε: «Στεκόμαστε στο πλευρό της δικής μας πλευράς ακόμη και όταν αυτή κάνει λάθος».³² Οι περισσότεροι από αυτούς που συμερίζονταν αυτή τη θέση το μετάνιωσαν πικρά τα επόμενα χρόνια, όταν κατάλαβαν τις καταστροφικές συνέπειες της σοβιετικής επιχείρησης.

Παρόμοια γεγονότα έλαβαν χώρα στο απόγειο της ειρηνικής συνύπαρξης, το 1968 στην Τσεχοσλοβακία. Αντιμέτωπο με τα αιτήματα για εκδημοκρατισμό και οικονομική αποκέντρωση κατά τη διάρκεια της Άνοιξης της Πράγας, το Πολιτικό Γραφείο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης αποφάσισε ομόφωνα να στείλει μισό εκατομμύριο στρατιώτες και χιλιάδες танκς. Στο συνέδριο του Πολωνικού Ενιαίου Εργατικού Κόμματος το 1968, ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ εξήγησε την ενέργεια αυτή αναφερόμενος σε αυτό που ονόμασε «περιορισμένη κυριαρχία» των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας: «Όταν δυνάμεις που είναι εχθρικές προς τον σοσιαλισμό προσπαθούν να στρέψουν την ανάπτυξη κάποιας σοσιαλιστικής χώρας προς τον καπιταλισμό, αυτό γίνεται όχι μόνο πρόβλημα της συγκεκριμένης χώρας, αλλά κοινό πρόβλημα και ανησυχία όλων των σοσιαλιστικών χωρών». Σύμφωνα με αυτή την αντιδημοκρατική λογική, ο ορισμός του τι ήταν και τι δεν ήταν «σοσιαλισμός» έπεφτε φυσικά στην αυθαίρετη απόφαση των σοβιετικών ηγετών. Αλλά αυτή τη φορά οι επικριτές από την πλευρά της Αριστεράς τοποθετήθηκαν άμεσα και μάλιστα αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία. Παρόλο που η αποδοκιμασία της σοβιετικής δράσης εκφράστηκε όχι μόνο από κινήματα

³² Παρατίθεται σε Vittoria, 2015: 219.

της Νέας Αριστεράς αλλά και από την πλειοψηφία των κομμουνιστικών κομμάτων, συμπεριλαμβανομένων του Κινεζικού, οι Ρώσοι δεν υποχώρησαν αλλά προχώρησαν σε μια διαδικασία που ονόμασαν «ομαλοποίηση». Η Σοβιετική Ένωση συνέχισε να δεσμεύει ένα σημαντικό μέρος των οικονομικών της πόρων για στρατιωτικές δαπάνες και αυτό συνέβαλε στην ενίσχυση μιας αυταρχικής κουλτούρας στην κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο, έχασε για πάντα την εύνοια του κινήματος ειρήνης, το οποίο είχε γίνει ακόμη μεγαλύτερο μέσω των εκπληκτικών κινητοποιήσεων κατά του πολέμου στο Βιετνάμ.

Ένας από τους σημαντικότερους πολέμους της επόμενης δεκαετίας ξεκίνησε με τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν. Το 1979, ο Κόκκινος Στρατός έγινε και πάλι ένα σημαντικό εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής της Μόσχας, η οποία συνέχισε να διεκδικεί το δικαίωμα να επεμβαίνει σε αυτό που περιέγραφε ως τη δική της «ζώνη ασφαλείας». Η λανθασμένη απόφαση μετατράπηκε σε μια εξαντλητική περιπέτεια που διήρκεσε πάνω από δέκα χρόνια, προκαλώντας τεράστιο αριθμό νεκρών και δημιουργώντας εκατομμύρια πρόσφυγες. Σε αυτή την περίπτωση το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα ήταν πολύ λιγότερο επιφυλακτικό απ' ό,τι ήταν σε σχέση με τις σοβιετικές εισβολές στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία. Ωστόσο, αυτός ο νέος πόλεμος αποκάλυψε ακόμη πιο καθαρά στη διεθνή κοινή γνώμη το χάσμα ανάμεσα στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» και σε μια πολιτική εναλλακτική λύση που θα βασιζόταν στην ειρήνη και την αντίθεση στον μιλιταρισμό.

Στο σύνολό τους, αυτές οι στρατιωτικές επεμβάσεις όχι μόνο λειτούργησαν ενάντια σε μια γενική μείωση των εξοπλισμών, αλλά χρησίμευσαν για την απαξίωση και την σε παγκόσμιο επίπεδο αποδυνάμωση του σοσιαλισμού. Η Σοβιετική Ένωση θεωρείτο όλο και περισσότερο ως μια αυτοκρατορική δύναμη που ενεργούσε με τρόπους που δεν διέφεραν από εκείνους των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες, από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, είχαν, λίγο πολύ κρυφά, υποστηρίξει πραξικοπήματα και είχαν βοηθήσει στην ανατροπή δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων σε περισσότερες από είκοσι χώρες σε όλο τον κόσμο. Τέλος, οι «σοσιαλιστικοί πόλεμοι» το 1977-1979 μεταξύ Καμπότζης και Βιετνάμ και Κίνας και Βιετνάμ, με φόντο τη σινοσοβιετική σύγκρουση, διέλυσε την όποια επιρροή είχε η «μαρξιστική-λενινιστική» ιδεολογία (που είχε ήδη απομακρυνθεί από τις αρχικές βάσεις που είχαν θέσει ο Μαρξ και ο Ένγκελς), που απέδιδε τον πόλεμο αποκλειστικά στις οικονομικές ανισοροπίες του καπιταλισμού.

5. Το να είσαι αριστερός σημαίνει να είσαι κατά του πολέμου

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δεν μείωσε τις επεμβάσεις στις υποθέσεις άλλων χωρών, ούτε αύξησε την ελευθερία κάθε λαού να επιλέγει το πολιτικό καθεστώς υπό το οποίο ζει. Οι πολυάριθμοι πόλεμοι – ακόμη και χωρίς εντο-

λή του ΟΗΕ που ορίζονται, παράλογα, ως «ανθρωπιστικοί» – που διεξήγαγαν οι ΗΠΑ τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια, στους οποίους θα πρέπει να προστεθούν νέες μορφές συγκρούσεων, παράνομες κυρώσεις και πολιτικές, οικονομικές και μιντιακές εξαρτήσεις, αποδεικνύουν ότι η διπολική διαίρεση του κόσμου μεταξύ δύο υπερδυνάμεων δεν έδωσε τη θέση της στην εποχή της ελευθερίας και της προόδου που υποσχόταν το νεοφιλελεύθερο μάντρα της «Νέας Τάξης Πραγμάτων». Σε αυτό το πλαίσιο, πολλές πολιτικές δυνάμεις που κάποτε διεκδικούσαν τις αξίες της Αριστεράς έχουν πάρει μέρος σε μια σειρά από πολέμους. Από το Κοσσυφοπέδιο μέχρι το Ιράκ και το Αφγανιστάν – για να αναφέρουμε μόνο τους κυριότερους πολέμους που διεξήγαγε το ΝΑΤΟ μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου – οι δυνάμεις αυτές έδιναν κάθε φορά την υποστήριξή τους στην ένοπλη επέμβαση και γίνονταν όλο και λιγότερο διακριτές από τη Δεξιά.

Ο ρωσο-ουκρανικός πόλεμος έφερε και πάλι την Αριστερά αντιμέτωπη με το δίλημμα του πώς να αντιδράσει όταν η κυριαρχία μιας χώρας δέχεται επίθεση. Η αποτυχία να καταδικάσει την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία αποτελεί πολιτικό λάθος της κυβέρνησης της Βενεζουέλας και κάνει τις καταγγελίες πιθανών μελλοντικών επιθετικών πράξεων που θα διαπράξουν οι Ηνωμένες Πολιτείες να φαίνονται λιγότερο αξιόπιστες. Είναι αλήθεια ότι, όπως έγραψε ο Μαρξ στον Ferdinand Lassalle το 1860, «στην εξωτερική πολιτική, υπάρχει λίγο κέρδος από τη χρήση τέτοιων λέξεων όπως “αντιδραστικός” και “επαναστατικός”» – ότι αυτό που είναι «υποκειμενικά αντιδραστικό [μπορεί να αποδειχθεί] αντικειμενικά επαναστατικό στην εξωτερική πολιτική». Αλλά οι αριστερές δυνάμεις θα έπρεπε να έχουν μάθει από τον εικοστό αιώνα ότι οι συμμαχίες «με τον εχθρό του εχθρού μου»³³ συχνά οδηγούν σε μη εποικοδομητικές συμφωνίες, ειδικά όταν, όπως στην εποχή μας, το προοδευτικό μέτωπο είναι πολιτικά αδύναμο και θεωρητικά συγκεχυμένο και δεν έχει την υποστήριξη μαζικών κινητοποιήσεων.

Υπενθυμίζοντας τα λόγια του Λένιν στο *Η σοσιαλιστική επανάσταση και το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση*: «Το γεγονός ότι ο αγώνας για την εθνική απελευθέρωση ενάντια σε μια ιμπεριαλιστική δύναμη μπορεί, υπό ορισμένες συνθήκες, να χρησιμοποιηθεί από μια άλλη “Μεγάλη” Δύναμη για τα εξίσου ιμπεριαλιστικά της συμφέροντα δεν θα πρέπει να έχει πλέον καμία βαρύτητα για να παρακινήσει τη Σοσιαλδημοκρατία να απαρνηθεί την αναγνώρισή της του δικαιώματος των εθνών στην αυτοδιάθεση».³⁴ Πέρα από τα γεωπολιτικά συμφέροντα και τις ίντριγκες που συνήθως επίσης παίζονται, οι δυνάμεις της Αριστεράς έχουν ιστορικά υποστηρίξει την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης και υπερασπίστηκαν το δικαίωμα των επιμέρους κρατών να καθορίζουν τα σύνορά τους με βάση τη ρητή βούληση του πληθυσμού. Η Αριστερά έχει πολεμήσει κατά των πολέμων και των «προσαρτήσεων» επειδή

³³ Marx, 2010: 154. Σύγκρινε Musto, 2018: 132.

³⁴ Lenin, 1964-b: 148.

γνωρίζει ότι αυτές οδηγούν σε δραματικές συγκρούσεις ανάμεσα στους εργαζόμενους του κυρίαρχου έθνους και εκείνους του καταπιεσμένου έθνους, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για να ενωθούν οι τελευταίοι με την ίδια τους την αστική τάξη θεωρώντας τους πρώτους εχθρούς τους. Στα «Αποτελέσματα της συζήτησης για την αυτοδιάθεση» (1916), ο Λένιν έγραφε: «Αν η σοσιαλιστική επανάσταση ήταν νικηφόρα στην Πετρούπολη, το Βερολίνο και τη Βαρσοβία, η πολωνική σοσιαλιστική κυβέρνηση, όπως η ρωσική και η γερμανική σοσιαλιστική κυβέρνηση, θα απαρνιόταν τη “βίαιη κατακράτηση”, ας πούμε, των Ουκρανών εντός των συνόρων του πολωνικού κράτους».³⁵ Γιατί λοιπόν να προτείνουμε ότι κάτι διαφορετικό θα έπρεπε να παραχωρηθεί στην εθνικιστική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Βλαντιμίρ Πούτιν;

Από την άλλη πλευρά, πάρα πολλοί από την Αριστερά έχουν υποκύψει στον πειρασμό να γίνουν – άμεσα ή έμμεσα – συνεμπόλεμοι [με τη Δύση, ΣτΜ], τροφοδοτώντας μια νέα *upion sacrée* (έκφραση που επινοήθηκε το 1914, ακριβώς για να χαιρετίσει την αποκήρυξη των δυνάμεων της γαλλικής Αριστεράς που, στο ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αποφάσισαν να υποστηρίξουν τις πολεμικές επιλογές της κυβέρνησης). Μια τέτοια θέση σήμερα χρησιμεύει όλο και περισσότερο στο να θολώνει τη διάκριση μεταξύ ατλαντισμού και ειρηνισμού. Η ιστορία δείχνει ότι, όταν δεν αντιτίθενται στον πόλεμο, οι προοδευτικές δυνάμεις χάνουν ένα ουσιαστικό μέρος του λόγου ύπαρξής τους και καταλήγουν να καταπίνουν την ιδεολογία του αντίπαλου στρατοπέδου. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά που τα κόμματα της Αριστεράς αναγορεύουν την παρουσία τους στην κυβέρνηση ως τον θεμελιώδη τρόπο αποτίμησης της πολιτικής τους δράσης – όπως έκαναν οι Ιταλοί κομμουνιστές υποστηρίζοντας τις επεμβάσεις του NATO στο Κοσσυφοπέδιο και το Αφγανιστάν, ή η σημερινή πλειοψηφία της Unidas Podemos, η οποία ενώνει τη φωνή της με την ομόφωνη χορωδία ολόκληρου του ισπανικού κοινοβουλευτικού τόξου, υπέρ της αποστολής όπλων στον ουκρανικό στρατό. Τέτοιες ευτελείς συμπεριφορές έχουν τιμωρηθεί πολλές φορές στο παρελθόν, μεταξύ άλλων και στις κάλπες, δοθείσης της ευκαιρίας.

6. Ο Βοναπάρτης δεν αποτελεί δημοκρατία

Την περίοδο 1853-1856, ο Μαρξ έγραψε μια λαμπρή σειρά άρθρων για την εφημερίδα *New-York Daily Tribune* που περιέχουν πολλούς ενδιαφέροντες και χρήσιμους παραλληλισμούς με τη σημερινή εποχή. Το 1853, μιλώντας για τον μεγάλο Μοσχοβίτη μονάρχη του 15^{ου} αιώνα – εκείνον που θεωρείται ότι ενοποίησε τη Ρωσία και έθεσε τις βάσεις για την απολυταρχία της – ο Μαρξ υποστήριξε: «Αρκεί να αντικαταστήσει κανείς μια σειρά από ονόματα και ημερομηνίες με άλλες και γίνεται σαφές ότι οι πολιτικές του Ιβάν Γ΄ [...], και εκείνες της σημερινής Ρωσίας, δεν είναι απλώς παρόμοιες αλλά πανομοιότυ-

³⁵ Lenin, 1964-a: 329-330.

περ».³⁶ Τον επόμενο χρόνο, ωστόσο, σε αντίθεση με τους φιλελεύθερους δημοκράτες που εξύψωναν τον αντιρωσικό συνασπισμό, έγραψε: «Είναι λάθος να περιγράψουμε τον πόλεμο κατά της Ρωσίας ως πόλεμο μεταξύ ελευθερίας και δεσποτισμού. Πέρα από το γεγονός ότι, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η ελευθερία θα αντιπροσωπευόταν για πάντα από έναν Βοναπάρτη, ολόκληρος ο δεδηλωμένος στόχος του πολέμου είναι η διατήρηση [...] των συνθηκών της Βιέννης – αυτών ακριβώς των συνθηκών που ακυρώνουν την ελευθερία και την ανεξαρτησία των εθνών».³⁷ Αν αντικαταστήσουμε τον Βοναπάρτη με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τις συνθήκες της Βιέννης με το ΝΑΤΟ, οι παρατηρήσεις αυτές μοιάζουν σαν να γράφτηκαν για το σήμερα.

Ο τρόπος σκέψης όσων αντιτίθενται τόσο στον ρωσικό όσο και στον ουκρανικό εθνικισμό, καθώς και στην επέκταση του ΝΑΤΟ, δεν αποτελεί απόδειξη πολιτικής αναποφασιστικότητας ή θεωρητικής ασάφειας. Τις τελευταίες εβδομάδες, αρκετοί ειδικοί σκιαγράφησαν τις ρίζες της σύγκρουσης (οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν μειώνουν τη βαρβαρότητα της ρωσικής εισβολής), καθώς και τη θέση εκείνων που προτείνουν μια πολιτική ουδετερότητας ως τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για να τερματιστεί ο πόλεμος το συντομότερο δυνατό και να εξασφαλιστεί ο μικρότερος αριθμός θυμάτων. Δεν είναι ζήτημα να συμπεριφερθούμε σαν τις «όμορφες ψυχές» τις βουτηγμένες στον αφηρημένο ιδεαλισμό, τις οποίες ο Χέγκελ θεωρούσε ανίκανες να αντιμετωπίσουν την πραγματική πραγματικότητα των γήινων αντιφάσεων. Αντιθέτως: το ζητούμενο είναι να κάνουμε πραγματικότητα το μόνο αληθινό αντίδοτο στην απεριόριστη επέκταση του πολέμου. Δεν έχουν τέλος οι φωνές που ζητούν περαιτέρω επιστράτευση, ούτε εκείνοι που, όπως ο Ύπατος Εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας, θεωρούν ότι είναι καθήκον της Ευρώπης να προμηθεύει τους Ουκρανούς με «τα απαραίτητα όπλα για τον πόλεμο».³⁸ Αλλά σε αντίθεση με αυτές τις θέσεις, είναι απαραίτητο να συνεχιστεί αδιάκοπα η διπλωματική δραστηριότητα που βασίζεται σε δύο σταθερά σημεία: την αποκλιμάκωση και την ουδετερότητα της ανεξάρτητης Ουκρανίας.

Παρά την αυξημένη υποστήριξη προς το ΝΑΤΟ μετά τις ρωσικές κινήσεις, είναι απαραίτητο να εργαστούμε σκληρότερα για να διασφαλίσουμε ότι η κοινή γνώμη δεν θα θεωρήσει τη μεγαλύτερη και πιο επιθετική πολεμική μηχανή στον κόσμο – το ΝΑΤΟ – ως τη λύση στα προβλήματα της παγκόσμιας ασφάλειας. Πρέπει να αποδειχθεί ότι πρόκειται για έναν επικίνδυνο και αναποτελεσματικό οργανισμό, ο οποίος, στην προσπάθειά του για επέκταση και μονοπολική κυριαρχία, χρησιμεύει για να τροφοδοτεί τις εντάσεις που οδηγούν σε πολέμους στον κόσμο.

Στο *Σοσιαλισμός και πόλεμος*, ο Λένιν υποστήριξε ότι οι μαρξιστές διαφέρουν

³⁶ Marx, 1986: 86.

³⁷ Marx, 1980: 228.

³⁸ Borrell, 2022.

από τους ειρηνιστές και τους αναρχικούς στο ότι «θεωρούν ιστορικά απαραίτητο (από τη σκοπιά του διαλεκτικού υλισμού του Μαρξ) να μελετήσουν κάθε πόλεμο ξεχωριστά». Συνεχίζοντας, υποστήριξε ότι: «Στην ιστορία υπήρξαν πολυάριθμοι πόλεμοι οι οποίοι, παρ' όλη τη φρίκη, τη θηριωδία, τη δυστυχία και τον πόνο που αναπόφευκτα συνοδεύουν όλους τους πολέμους, ήταν προοδευτικοί, δηλαδή ωφέλησαν την ανάπτυξη της ανθρωπότητας».³⁹ Αν αυτό ίσχυε στο παρελθόν, θα ήταν κοντόφθαλμο να το επαναλάβουμε απλώς στις σύγχρονες κοινωνίες όπου τα όπλα μαζικής καταστροφής εξαπλώνονται συνεχώς. Σπάνια οι πόλεμοι – που δεν πρέπει να συγχέονται με τις επαναστάσεις – είχαν το εκδημοκρατιστικό αποτέλεσμα που ήλπιζαν οι θεωρητικοί του σοσιαλισμού. Πράγματι, έχουν συχνά αποδειχθεί ο χειρότερος τρόπος διεξαγωγής μιας επανάστασης, τόσο λόγω του κόστους σε ανθρώπινες ζωές όσο και λόγω της καταστροφής των παραγωγικών δυνάμεων που συνεπάγονται. Είναι ένα μάθημα που δεν πρέπει να ξεχάσει ούτε και η μετριοπαθής Αριστερά.

Για την Αριστερά, ο πόλεμος δεν μπορεί να είναι «η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα», για να παραθέσω τη διάσημη ρήση του Κλαούζεβιτς. Στην πραγματικότητα, απλώς πιστοποιεί την αποτυχία της πολιτικής. Αν η Αριστερά επιθυμεί να επιστρέψει ηγεμονική και να δείξει ότι είναι ικανή να χρησιμοποιήσει την ιστορία της για τα καθήκοντα του σήμερα, πρέπει να γράψει ανεξίτηλα στα πανό της τις λέξεις «αντιμιλιταρισμός» και «Οχι στον πόλεμο!».

Βιβλιογραφία

- Borrell, Josep (2022), “It is a matter of life and death. So the EU will provide weapons for Ukraine’s armed forces”, *The Guardian*, 27 February, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/feb/27/eu-will-provide-weapons-for-ukraine-josep-borrell>.
- De Paepe, César (2014-a), “Strike Against War”, in Marcello Musto (ed.), *Workers Unite! The International 150 Years Later*, New York: Bloomsbury: 229.
- De Paepe, César (2014-b), “On the True causes of War”, in Marcello Musto (ed.), *Workers Unite! The International 150 Years Later*, New York: Bloomsbury: 230-31.
- Dominick, Raymond H. (1982), *Wilhelm Liebknecht and the founding of the German Social Democratic Party*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Engels, Friedrich (1987), *Anti-Dühring*, MECW, vol. 25: 5-311.
- Engels, Friedrich (1990), “Can Europe Disarm?”, MECW, vol. 27: 367-393.
- Freymond, Jacques (ed.) (1962), *La première Internationale*, Geneva: Droz, vol. I.
- Jaurès, Jean (1982), *L’Armée nouvelle*, Paris: Imprimerie nationale.
- Kautsky, Karl (1903), *The Social Revolution*, Chicago: Charles Kerr & Co.
- Kropotkin, Peter (1914), “A Letter on the Present War”, *Freedom*, October: 76-77.
- Kropotkin, Peter et al. (1916), *The Manifesto of the Sixteen*, <https://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1916/sixteen.htm>

³⁹ Lenin, 1971: 299.

- Lenin, Vladimir I. (1964-a), *Results of the Discussion on Self-Determination*, in Lenin, *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, vol. 22: 320-360.
- Lenin, Vladimir I. (1964-b), *The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination*, in Lenin, *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, vol. 22: 143-156.
- Lenin, Vladimir I. (1971), *Socialism and War*, in Lenin, *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, vol. 21: 295-338.
- Lenin, Vladimir I. (1972), “International Socialist Congress at Stuttgart”, in Lenin, *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, vol. 13: 75-81.
- Lenin, Vladimir I. (1977), “The Second International Socialist Conference at Kienthal”, in Vladimir I. Lenin, *Collected Works*, Moscow: Progress Publishers, vol. 41: 369-380.
- Luxemburg, Rosa (1911), “L’Armée nouvelle de Jean Jaurès”, <https://www.marxists.org/francais/luxembur/works/1911/06/armee.htm>
- Luxemburg, Rosa (1915), *The Junius Pamphlet: The Crisis of German Social Democracy*, chapter 7, <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/junius/>
- Malatesta, Errico (1993), “Anarchists have forgotten their principles, 1914” in Vernon Richards (ed.), *Malatesta: Life & Ideas*, London: Freedom Press: 227-231.
- Malatesta, Errico et al (1998), “Anti-War Manifesto”, δημοσιεύεται ως “Malatesta, the Anarchist International and War”, in Daniel Guérin (ed.), *No Gods, No Masters: An Anthology of Anarchism*, Oakland: Ak Press: 387-389.
- Mao Tse-Tung (1965), “Problems of War and Strategy”, in *Selected Works of Mao-Tse-Tung*, Peking: Foreign Languages Press, vol. 2: 219-235.
- Mao Tse-Tung (1966), *On Protracted War*, Peking: Foreign Languages Press.
- Marx Karl (1996), *Capital, Volume I*, MECW, vol. 35.
- Marx, Karl (1980), “Reorganization of the British War Administration”, in MECW, vol. 13: 227-233.
- Marx, Karl (1986), *Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century*, in MECW, vol. 15: 25-96.
- Marx, Karl (2010), “Karl Marx to Ferdinand Lassalle, 2 June 1860”, in MECW, vol. 41: 154.
- Marx, Karl (2014), “Resolutions of the Brussels Congress (1868)”, in Marcello Musto (ed.), *Workers Unite! The International 150 Years Later*, New York: Bloomsbury: 89-93.
- Musto, Marcello (2014), “Introduction”, in Marcello Musto (ed.), *Workers Unite! The International 150 Years Later*, New York: Bloomsbury: 1-68.
- Musto, Marcello (2018), *Another Marx: Early Manuscripts to the International*, London: Bloomsbury.
- Pelz, William E. (ed.) (2016), *Wilhelm Liebknecht and German Social Democracy: A Documentary History*, Chicago: Haymarket Books.
- Trotsky, Leon (1914), “The Zimmerwald Manifesto”, in *The War and the International*, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1914/war/part3.htm#zimman>
- Vittoria, Albertina (2015), *Togliatti e gli intellettuali. La politica culturale dei comunisti italiani (1944-1964)*, Roma: Carocci.